РЕСПУБЛИКАНСКАЯ НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ БИБЛИОТЕКА МИНИСТЕРСТВА ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Бәрінен де ақиқат қымбат!

Жас Алаш

www.zhasalash.kz

5 сәуір
БЕЙСЕНБІ
2018 жыл

РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ГАЗЕТ • ГАЗЕТ 1925 ЖЫЛҒЫ 21 НАУРЫЗДАН ШЫҒА БАСТАДЫ

№26 (16316)

«Алаш Республикасы жеңгенде...» 2-бетте

Саят Ыбыраевты ғылымға пайдаланайық 4-бетте

Абай жинағын қатеден арылтсақ... 6-бетте

Құба мерген 8-бетте

ЕНДІ КІМГЕ СЕНЕМІЗ?

Оралхан ДӘУІТ
Астана

Соңғы кездері мұғалімнің беделін көтеру мәселесі кеңінен талқыланып жүр ғой. Әрине, жиындарда көптеген нәрселер айтылады, көптеген ұсыныстар ортаға тасталады, бірақ әлі өзіргe асқақтап кеткен мұғалімнің беделін байқамадық.

Сағынтаев Сағадиевті «САТҚЫСЫ» КЕЛМЕДІ

Мұғалімдер бес-баяғыдан биліктің қолбаласы есебінде жұмсаған жағына шауып-шапқылап, айдауына көнуде.
Жалпы, біздің қоғам білім беру мәселесіне, оның ішінде мұғалімдердің жағдайына өте сергек

ӘБЛЯЗОВТІ тағы да СОТТАМАҚ

Он шақты жылдан бері Ақордаға ұстатпай жүрген қашқындағы олигарх, саясаткер Мұхтар Әблязовтің қылмыстық өмірбаяны жаңа тараумен толықпақ. Оның үстінен енді «банкир Ержан Тәтішевті өлтіруді ұйымдастырды» деген айыппен қылмыстық іс қозғалады.

Бас прокуратура таратқан мәлімет бойынша, қазір тергеу істері жүргізіліп жатыр. Жаңа іс, яғни «қастандыққа тапсырыс беруші» деген айып Тараз сотының кәсіпкер Мұратхан Тоқмадиді 10,5 жылға соттағаннан кейін шыққаны айтпаса да түсінікті. М.Тоқмади қаржылық қитұрқылығы үшін тергеуге алынған сәтте 13 жыл бұрынғы

қызыты, М.Тоқмадиге Е.Тәтішевті өлтіруге тапсырма берді делінген М.Әблязов бұл сотқа қатысқан жоқ. Сот оның келуін де күтпестен М.Тоқмадиге шешім шығарып тастады. Енді осы шешім негізінде М.Әблязовтің үстінен жаңадан қылмыстық іс қозғалмақ. Әрине, осындай қылмысқа барғаны рас болса, қастандыққа тапсырыс беруші

Жалпы, М.Әблязовтің өмірбаяны өте күрделі. Оның бір бөлігінде ол ұлттық компанияны, энергетика, индустрия және сауда министрлігін басқарған білікті басшы. Табысты кәсіпкер, ірі банктердің иегері. Екінші бөлігінде «Қазақстанның демократиялық таңдауы» қозғалысын құрушы, 2000 жылдардың басындағы оппозицияның күштің белсенді бір тұлғасы. Үшінші

Таңатар ТАҒАН

Билікте кезекті ауыс-түйіс болды. Азаматтық қоғам және дін істері министрі болып Дархан Қалетаев тағайындалды. Аталған министрлікті басқарған Нұрлан Ермекбаев қауіпсіздік кеңесі хатшылығына бекіді.

Салафизммен күрес: Қазақстан Өзбекстаннан үлгі ала ма?

Теріс ағымдармен күресте көп іс тындыра алмаған Ермекбаев қауіпсіздік кеңесіндегі қызметін ағымдармен айқаста қалай пайдаланатынын уақыт көрсетер. Ал «Самұрық-

ПРОЦЕСС

Мәмбет ҚОЙГЕЛДИЕВ,
академик

төркіленуден қашқан, отбасылы, арабша сауатты, орта діни білімі бар, 1937 жылы 31 мамырда тұтқындалған;

Омартөреев Жүсіпханның, 1876 ж. туған, Қазақ КСР Оңтүстік Қазақстан облысы Сайрам ауданы Қарабұлақ қыштағының тұрғыны, өзбек, ишан, КСРО азаматтығында, тұтқынға алынған сәтте Ташкент қ. тұрғын, 1929 жылы тұрақты мекені Сайрам ауданынан құлақ ретінде төркіленуден қашқан, отбасылы, арабша сауатты, орта діни білімі бар, 1937 жылы 16 маусымда тұтқындалған;

Ишанханов Гүлтөреханның, 1871 ж. туған, Қазақ КСР Оңтүстік Қазақстан облысы Сайрам ауданы Қарабұлақ қыштағының тұрғыны, өзбек, ишан, 1929 жылы тұрақты мекені Сайрам ауданынан құлақ ретінде төркіленуден қашқан, сол уақыттан бері қуғындалудан жасырынып жүрген, арабша сауатты, орта діни білімі бар, 1937 жылы 1 қыркүйекте тұтқындалған;

Жеңгірқожаев Өлкенің, 1873 ж. туған, Қазақ КСР Оңтүстік Қазақстан облысы Созақ ауданы

сында ишанның жеке өзі және отбасы жөнінде мынадай мәліметтер берілген:

«айыпты Хансейітов, тағы да өзі Абдуллаев Сыдық-дамулла, тағы бір есімі Сыдық қожа, тағы да өзі, Сыдық ишанның *(ишанның қосымша атыжөні оның саяси қуғында жүріп атыжөнін өзгертіп отыруға мәжбүр болғандығын көрсетеді)* тергеу хаттамасынан көшірме:

Шымкент қ. 1937 ж. 8 маусым

Хансейітов, тағы бір есімі Абдуллаев, 1865 ж. туған, ОҚО Арыс ауданының тұрғыны, «Қаражантақ» атты жерден, руы «қожа». Қазіргі уақытта Ташкент қаласының Ленин атындағы махалланың №18 үйінде тұрады, қазақ, КСРО азаматтығында. Паспортын Ташкент қаласының 6-шы аудандық милициясы 1936 жылы берген. Имам – молда. Әлеуметтік тегі жағынан – шаруа, революцияға дейін және одан кейін – имам. Отбасының құрамы: әйелі Бәтима Нажметдиновна Абдуллаева 45 жаста, ұлы Пари Сыдықов 30 жас-

тұтқындалған күнге дейін белсенді күрес жүргізгендігімді мойындауға тиіспін» деген «мәлімдеме» жасап, одан әрі өзінің астыртын контрреволюциялық діни-ұлтшылдық ұйым құруға атсалысқан негізгі ұйымдастырушылардың бірі болғандығын айтады. Бұл арада тергеу ісін жүргізген НКВД офицерлеріне керегі де осы – «мойындау» екендігін аңғару, әрине, қиынға түспейді. Бұдан әрі көрсетулердің барлығы тергеушілер қалағандай арнада жүреді.

Сонымен, Сыдық ишанның көрсетуі бойынша контрреволюциялық ұлтшылдар ұйымы 1923-1925 жж. өмірге келген. Ишан: «1923 жылы Сайрам ауданындағы Сайрам қыштағында мешіт имамы қызметінде жүргенімде, маған Шами хазрет келді. Шами хазрет – оның лақап аты, ол Арабияның Шам қаласының тұрғыны, шынайы атыжөнін ұмыттым. Шами хазрет нағыз мұсылман мемлекетін құру туралы ұранмен Совет өкіметімен күресу үшін контрреволюциялық көңіл күйдегі мұсылман дін қызметкерлерінің бел-

арасында саудагер рөлінде жүрген ауғандық, әлде ирандық Әжи Меграп деген арқылы жүзеге асыратындығын айтқан.

Сыдық ишан көрсетулеріндегі көңіл аударатын келесі жағдай 28 қыркүйек және 1 қазан күндері жүргізілген тергеу хаттамаларында баяндалған. Ишан: «1930 жылы Мекке қаласында (Арабия) әлемдегі мұсылман қауымы өкілдерінің кеңесі болып өтті. Бұл кеңеске мұсылман тұрғындары бар барлық мемлекеттерден делегаттар келіп қатынасты. Делегаттар құрамында: Өзбекстаннан Әбдіуахит Қары – МОРБ-ның мұхтасиб, Қазақстаннан Махғұлов Мағди және Ахмед ишан (соңғысы Қызылорда ауданының тумасы, найман руынан), Татарстаннан – Тәржіманов Кашаф, Тәжікстаннан – Әбдірашит, Одақтағы басқа ұлттық республикалардан барып қатынасқан кісілердің аты-жөні қазір есімде жоқ, Ауғанстаннан – Қазы Жамалатдин, Түркиядан – Әнуар Пашаның жақтасы Талғатбек, сондай-ақ Қашқариядан, Үндістаннан ж.б. елдерден. Барлығы 1000-ға жуық делегаттар. Маған бұны кеңес және делегаттар құрамы жөнінде Өзбекстаннан өзі барып қатынасқан Әбдіуахит Қары әңгімелеген еді», – дейді.

Әбдіуахит Қарының айтуына қарағанда, бұл кеңес ислам ісі үшін бүкіл әлем мұсылмандары бір тудың астына біріксін деген ұран тастап, ол үшін әлемде панисламдық қозғалысты өрістетіп, әлемдік мұсылман мемлекетін құруды мақсат ретінде қоюды ұсынған. Кеңестің жұмысын Арабияның дін және мемлекет қайраткері, хазрет Ибн-Сауд басқарып, ол өз баяндамасында барлық мұсылман тұрғындары бар елдерде панисламдық қозғалысты өрістету міндетін көтеріп, ол үшін кеңеске қатынасқандарға өз елдеріне оралған соң мынадай істерді қолға алуды ұсынады:

а) мұсылман қауымының арасында панислам идеясын таратып, мұсылмандарда діни панисламдық рухты көтеруді;

б) мұсылман жастарын мектепте және отбасында діни рухта тәрбиелеуді, сонымен бірге оларды коммунистік тәрбие ықпалынан алыстатуды;

в) кез келген сәтте панисламдық ұстанымдағы тұлғалардың шақыруымен әлемдік мұсылман мемлекетін құру жолында өз елдеріндегі үкіметке қарсы қолына қару алып шығуға әзір адамдарды таңдап, оларды даярлау қажеттігін.

Өзбекстандық Әбдіуахит Қарының мәліметі бойынша, кеңесті жүргізген Ибн-Сауд – ағылшын агенті, оның құзырында адам және қару күші бармыш, ал онымен Қазақстаннан байланыс ұстау міндеті Мағұловқа, Татарстаннан Тарджимановқа жүктелген.

Меккеде өткен кеңестің шешімін орындау мақсатында Әбдіуахит Қары Ташкентке оралған соң, тарап кеткен «Улема Джамияты», «Бухалар Джамияты» және «Шура Ислам» ұйымдарын қайта жинап, панисламдық ұйымға біріктіріп, аса беделді ишандардан оның басқарушы орталығын белгілеп, оған мына құрамдағы кісілер енеді:

Ахмед Қожа дамулла, 65 жаста, Ташкент қаласының тұрғыны

Ахан – төре ишан, ф/б., Ташкент қ. тұрғыны

Ибраим Қожа, ф/б., 60 жаста, Ташкент қ. тұрғыны

Әбдіқадыр дамулла, ф/б., 60 жаста, Ташкент қ. тұрғыны

Сафа Қары, ф/б., 40 жаста

Набира Қожа, ф/б., Ташкент қ. тұрғыны

Жаман Қожа, ф/б., 40 жаста, Ташкент қ. тұрғыны

Әбдіхамид дамулла, ф/б., 40 жаста, Ташкент қ. тұрғыны

Зияуддин Қары, ф/б., Ташкент қ. тұрғыны

Бабаханишан Әбдімажитов, 70 жаста, Өзбекстан НКВД-сы тұтқындаған

Закирханов Рұлам төре, Өзбекстан НКВД-сы тұтқындаған

Хашимханов Насырхан төре, 50 жаста, Ташкент қ. тұрғыны

«СОПЫ» ОПЕРАЦИЯСЫ

Совет өкіметінің дінбасы және дін қызметкерлерімен, белсенділерімен 1917 жылдан басталған күресі Қазақстан және Орта Азия республикаларында жүргізілген «Сопы» операциясы арқылы өзінің шарықтау шегіне жетті. 30-жылдары ОГПУ-НКВД-ның орталықтық басқармасы советтік Орта Азияда контрреволюциялық «панисламдық» көтерілісшіл шпиондық-диверсиялық ұйымның (орталығы Ташкент қаласында) құрылып, кең қанат жайғандығы жөнінде тұжырымдама (концепция) жасаумен айналысып, орталық билікті осындай ұйымның бар екендігіне иландыруға көп күш салды. Оңтүстік Қазақстан облыстық мемлекеттік қауіпсіздік басқармасы (оған дейін ОГПУ-дың осы облыстағы бөлімі) бұл концепцияны өзі жүргізген бірнеше тергеу істері арқылы негіздеуге тырысты.

Міне, осы тұжырымдаманы жасау барысында Мемлекеттік қауіпсіздік басқармасы қызметкерлерінің назары құрамында Хансейітов Сыдық, Омартөреев Жүсіпхан, Ишанханов Гүлтөрехан және Жеңгірқожаев Өлкен бар ишандар тобына түсті. Бұл тұлғаларды бақылау объектісіне айналдыра отырып, ОГПУ органдары олардың қызметіне байланысты мынадай жағдайларды негізге алды. Біріншіден, олардың жергілікті халық бұқарасы арасындағы беделі мен ықпалы; екіншіден, аталған ишандардың Орта Азия және Оңтүстік Қазақстаннан шетелдерге көшып кеткен мұсылман дінбасыларымен өзара таныстығы еді (мысалы, Ақ ишан, Мубашырхан ишан ж.б.)

НКВД органдарының астыртын жүргізген операциялық шараларының нәтижесінде Орта Азия және Қазақстанда панисламдық ұйым құрулары мүмкін деген Хансейітов Сыдық ишан 1937 жылы 31 мамырда, Омартөреев Жүсіпхан ишан осы жылдың 16 маусымында, Ишанханов Гүлтөрехан ишан 1 қыркүйекте және Жеңгірқожаев Өлкен ишан 9 қазанда ұсталып, барлығы да абақтыға жабылды. Ишандарға байланысты тергеу ісінің көздеген мақсаты түсінікті болғандығына қарамастан, бұл істі ерекше үштіктің қарауына өткізу бірнеше мәрте кейінге шегерілді. Мұндай жағдай белгіленген тұжырымды негіздеуге қажет фактілердің жетімсіздігіне байланысты еді. Ишандардың тергеу ісін одан әрі созуға рұқсатты Қазақ КСР Орталық атқару комитеті ғана

Баба ата ауылының тұрғыны, қазақ, КСРО азаматтығында, 1920-30 жж. Созақ көтерілісіне қатынасқаны үшін қылмысты ретінде жазаланудан қашқан, содан бері іздеуде жүрген, арабша сауатты, діни жоғары білімі бар, РСФСР Қылмыстық кодексінің 58-2, 58-9, 58-11 баптары бойынша 1937 жылы 9 қазанда тұтқындалған.

Сондай-ақ Хансейітов пен Омартөреевке байланысты ҚазКСР ОАК-і президиумының жабық қаулысымен 1937 ж. 27.VIII-нан 1937 ж. 15.X-на дейін созылған тергеу ісі мерзімінің аяқталуын ескере отырып, сондай-ақ тергеу барысында анықталған жаңа жағдайларға байланысты Кеңестер Одағының басқа республикаларында орналасқан, панисламдық, көтерілісшіл, диверсиялық, шпиондық-террористік орталық ұйым мүшелерінің к-р қызметіне қатысты біраз мәселелерді анықтау үшін белгіленген уақытта тергеу ісін аяқтау мүмкін болмай отыр және тергеу ісіне байланысты тұтқындаулар одан әрі жалғасып, олардың жалпы саны 310 адамға жетті, соған байланысты

Қаулы етілді:

Облпрокурор және ҚазКСР НКВД арқылы ҚазКСР ОАК-не тергеу ісінің уақытын 1937 жылдың 1 желтоқсанына дейін созу туралы өтініш жасалынсын.

4-ші бөлімнің опер өкілі,
мемқауіпсіздігінің кіші лейтенанты
(Жанкомедов)

«Келісемін» 4-ші бөлімнің бастығы, мемқауіпсіздігінің лейтенанты Костенко».

Осылайша Қазақ КСР НКВД-ның Оңтүстік Қазақстан облысы бойынша басқармасы кең «тамыр жайған» панисламдық көтерілісшіл ұйымға байланысты тергеу ісін бастап кетті. Сол кездегі НКВД жүргізген тергеу істеріне тән қабылданған тәртіпке сәйкес, қолдан жасалып отырған конструкция «ғимаратының» басында жоғарғы шартбасы тұлғалар тұруға тиіс-тін, ал тұтқынға алынған ишан мен имамдардың атағы мен абыройы мұндай талапқа толық жауап беретін еді.

Хансейітов Сыдық ишанның тергеу ісі

та, ұлы Басид Сыдықов 25 жаста, ұлы Лабид Сыдықов 22 жаста, ұлы Әбдрахман Сыдықов 18 жаста, ұлы Мұбарак Сыдықов 10 жаста, қызы Әниса Сыдықова 13 жаста, қызы Маиуна Сыдықов 4 жаста. Бәрі де Ташкентте тұрады. Орта діни білімі бар. Партияда жоқ. Революцияға дейін ешқандай репрессияға ұшыраған емес. Революциядан кейін, 1928 жылы және 1929 жылы Сайрамдағы өкімет орындары 1000 пұт астық (бидайдан) салығын салған, бірақ оны төлемей, Ташкенттен кетіп жасырынған. Осы іске байланысты Пари Сыдықовты 4 жылға соттаған. Әскерлік тіркеуде жоқ, қызыл әскерде қызметте болған емес, ақтар жағында болған емес, бандылық қозғалыстарға қатынаспаған».

31 мамырда тұтқындалған Сыдық ишан араға бірнеше күн салып, яғни 8 маусымнан бастап НКВД-ның облыстық басқармасының бастығы, капитан Кальнингтің, 4-ші бөлімінің бастығы, лейтенант Костенконың және НКВД-ның Пахтаарал аудандық бөлімінің бастығы, кіші лейтенант Жанкомедовтың қатысуымен жүргізілген тергеу ісінде тергеушілердің талабына бейімделіп, жауап бере бастайды. Қалай болғанда да 1937 жылдың 8 маусы...

НКВД органдарының астыртын жүргізген операциялық шараларының нәтижесінде Орта Азия және Қазақстанда панисламдық ұйым құрулары мүмкін деген Хансейітов Сыдық ишан 1937 жылы 31 мамырда, Омартөреев Жүсіпхан ишан осы жылдың 16 маусымында, Ишанханов Гүлтөрехан ишан 1 қыркүйекте және Жеңгірқожаев Өлкен ишан 9 қазанда ұсталып, барлығы да абақтыға жабылды.

сандықтарымен ұйым құруды ұсынады.

Контрреволюциялық ұйымды даярлау үшін Шами хазрет адамның діни бірлестікке жиналуға өтіп алып мұсылмандардың бастаушы ұйымын құру қажеттігін, солар арқылы панисламизм идеясын енгізіп, дінді жоюға апаратын коммунистік құрылысқа ...